

Martine Veldhuizen

Wees een haan

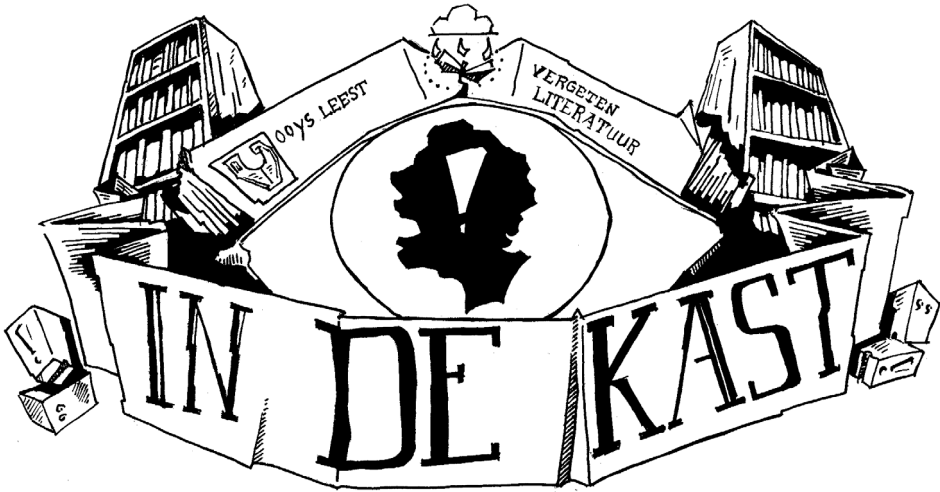
Over Die konste om te leren spreken ende swighen alst tijt is van
Albertanus van Brescia

In de rubriek 'In de Kast' bepleiten uiteenlopende figuren uit de wereld der letteren waarom een bepaalde tekst of auteur opnieuw de volle aandacht verdient. Dit keer bespreekt Martine Veldhuizen (docent Middelnederlandse Letterkunde aan de Universiteit Utrecht) een vijftiende-eeuws traktaat van Albertanus van Brescia. In Die konste om te leren spreken ende swighen alst tijt is legt Van Brescia ons uit hoe we onze woorden moeten wegen. Volgens Veldhuizen vraagt de huidige tijd, waarin men pronkt met openheid en niet twee keer nadenkt alvorens iets op social media te delen, om een herwaardering van deze kunst.

'Het "ik mag toch zeggen wat ik vind" is nogal doorgeschoten', lees ik in *De Volkskrant*. Columnist Toine Heijmans besteedt aandacht aan de vele bedreigingen en 'verwens-mails' die politici en bestuurders tegenwoordig krijgen. In de Hilversumse gemeenteraad zijn ze die beu en willen ze 'schouder aan schouder' staan tegen verbaal geweld. In het stuk wordt niet duidelijk wat dat precies inhoudt. Zwijgen, weerstand bieden? Een 'corrigerende tik' uitdelen, zoals een van de politici uit Hilversum opperde? Lodewijk Asscher koos onlangs voor de confrontatie. Hij reageerde via Facebook op de aan hem gerichte scheldpartijen, beschuldigingen en beledigingen via social media. Hij was daarin opvallend cynisch, oordeelde de pers.

Als Asscher het vijftiende-eeuwse *Die konste om te leren spreken ende swighen alst tijt is* zou kennen, dan had hij misschien een andere strategie gekozen. Auteur Albertanus van Brescia weet hoe je met dit soort ongewenst taalgebruik om moet gaan. Van Brescia was een Italiaanse jurist uit de dertiende eeuw. Voor een van zijn zonen schreef hij een traktaat over hoe je moet spreken en reageren op andermans spreekgedrag. Zijn doelgroep: Young Urban Professionals, de opkomende bestuurders van de Italiaanse stadsstaten.

Het werk van Van Brescia kent een ongekend brede Europese verspreiding en is vertaald in onder meer het Frans, Duits, Engels, Catalaans en Nederlands. Het origineel schreef hij in het Latijn in het jaar 1245 en staat bekend onder de titel *De doctrina dicendia et tacendi*. De eerste Nederlandse tekstgetuige dateert pas uit het einde van de vijftiende eeuw. Geraert Leeu heeft het in vertaling uitgebracht op 4 oktober 1484, dus enkele decennia na de uitvinding van de drukpers rond 1450. Leeu sprak in de proloog een publiek aan van scholieren die voorbereid werden op bestuurlijk werk. Na een aantal herdrukken is het werk in de zestiende eeuw in de vergetelheid geraakt.

Albertanus van Brescia toonde zich bij uitstek bewust van het talige karakter van het beroep van bestuurder en daarmee van de potentiële destructieve kracht van het spreken. Afkomst is belangrijk, opleiding telt mee, maar het zorgvuldig uitkiezen van je woorden is cruciaal wanneer je het wilde redden in het leven als bestuurder. Het goede nieuws was dat je je hierin wel degelijk kon oefenen en bekwamen. Hij noemde het niet voor niets een ‘konste’. Uitgever en drukker Geraert Leeu schreef in zijn proloog dat je de kunst onder de knie krijgt, door het traktaat keer op keer te lezen:

(...) ende dy dicwijl overlesen ende studerende van desen cleynen boexken soe machmen perfectelick in diese const binnen seer corten tyden gheleert worden.
(A2verso)

Zorgvuldig zet Albertanus van Brescia zijn betoog uiteen aan de hand van kopjes als ‘wie’, ‘wat’, ‘voor wie’ en ‘waarom’. Alle factoren die volgens hem in een spreeksituatie relevant zijn, komen systematisch aan bod.

Als het om spreken gaat draait alles om beheersing, zo stelt hij. Zoals een haan even wacht voor hij begint te kraaien – volgens Albertanus van Brescia slaat het beest eerst driemaal met zijn vleugels – zo moet je nadrukkelijk overwegen of je de woorden die in je zijn opgekomen daadwerkelijk naar buiten moet brengen.

Daer omme, lieve sone, als ghi begheret te spreken, soe selt ghi beghinnen aen u selven exempel nemende vanden hane, die slaet hem seluen altijt drie werven mit sinen vloeghelen eer dat hi craeyt. (A3recto)

Zijn boodschap is ingenieus in al zijn eenvoud: bezint eer ge begint te spreken – ook in reactie op verbaal geweld en onredelijk taalgebruik. Filter je woorden. Dat kost veel inspanning, want er zit niet van nature een rem op de tong. Gooi niet elke gedachte die in je opborrelt, goed of slecht, dom of slim, eruit.

Albertanus van Brescia gaat ook in op *hoe* je woorden zou moeten filteren. Anticipeer met name op het *effect* dat de woorden op je ontvanger zullen hebben. Heeft hij of zij iets aan je woorden? Of wordt je gesprekspartner gekwetst? Nuance is hierbij nodig. Kwetsen is fout, maar corrigeren is goed. Kritiek uiten mag in sommige gevallen wel, maar wees vooral geen moraalridder. Ga bijvoorbeeld niet iemand die bekend staat als spotter – iemand die de ander altijd naar beneden haalt – aanspreken op zijn of haar gedrag. Hij of zij zal je terechtwijzing niet waarderen en zal zijn pijlen op jou gaan richten. (B5recto)

Je moet dus ook vooral pragmatisch blijven, volgens de tekst. Ik hoor vaak het vooroordeel dat middeleeuwse teksten zo'n hoog zoet-moereel gehalte hebben, maar *Die konste om te leren spreken ende swighen alst tijt is* is verrassend praktisch en egocentrisch van aard. Het is van belang om te anticiperen op negatieve effecten voor jezelf. Als je bepaalde woorden uitspreekt, riskeer je dan schade? Loopt je reputatie een deuk op – bijvoorbeeld wanneer je leugens vertelt en men komt erachter? Of wanneer je iemand ten onrechte beschuldigt? Naast reputatieschade gaat Albertanus van Brescia in op de eventuele schade die je aan je ziel zou kunnen oplopen en citeert hij kwistig uit de bijbel, met name uit de zogenaamde Wijsheidsboeken (bijvoorbeeld *Psalmen*, *Spreuken* en *Jezus Sirach*).

Eveneens is je gemoedstoestand een belangrijk onderdeel bij het wegen van je woorden. Als je kwaad bent, zoals waarschijnlijk de auteurs van de hedendaagse verwensmails zijn, dan is dat een uiterst slecht moment om je woorden te kiezen. Je kunt namelijk geen onderscheid maken tussen goed en kwaad: 'want hem is beroeft dat oghes onderscheyts'. (A4recto) Ben je furieus, zwijg dan en wacht tot je tot bedaren bent gekomen.

Ik vind het briljant bedacht, dit filterprincipe. Want als je je woorden 'binnen houdt', ofwel de deksel op het vat houdt, zoals Albertanus van Brescia vrij naar Salomo zegt, dan houd je zelf de controle – je beschadigt niemand, je zondigt niet, je reputatie blijft ongedeerd. Niemand heeft toegang tot je binnenste, je kunt zelf bepalen hoe je uiting geeft aan je innerlijk door bewust te kiezen wat je wel en niet zegt en hoe. Maak gebruik van dat gebrek aan transparantie, zo is de teneur van het boek, want het moment waarop je je woorden overdenkt voor ze al dan niet uit te spreken, is eigenlijk het enige moment waarop je zelf volledig controle hebt. Heb je de woorden eenmaal uitgesproken, dan zijn ze 'in de wereld' en liggen ze buiten je invloedssfeer. Of zoals Albertanus van Brescia het stelt: het woord 'vliegt' uit en komt nooit meer terug ('Twoert vliecht wt ende en coemt ymmermeer weder.' (A5verso))

Dat filteren gold in het bijzonder voor geheimen – ook al zo'n heet hangijzer onder politici de laatste tijd. Albertanus van Brescia is glashelder: houd je geheimen voor je, zeker als het om negatieve informatie over jezelf gaat. De gevoelige informatie zal bin-

*Als je kwaad bent, zoals
waarschijnlijk de auteurs van de
hedendaagse verwensmails zijn,
dan is dat een uiterst slecht
moment om je woorden te kiezen.*

nen de kortste keren op straat liggen en dan zal je het mikpunt van spot worden. De metafoer die hij in dit verband gebruikt maakt de urgentie duidelijk: vertrouw je iemand je geheim toe, dan sluit je jezelf op in een kerker. Immers, zodra je geheim ‘in de wereld is’ ben je volkomen afhankelijk van de grillen van je vertrouwenspersoon (zou hij het doorvertellen in een zwak moment?) en heb je je vrijheid daarmee volledig ingeleverd:

Is dat sake dat ghi u heymelichey openbaert soe sijt ghi seluer ghekarckert. Soe wie dan sijn raet hout in sijn herte die is sijn selfs. Want het is sekerre selver te swighen dan ander luden te bidden dat hi swighe. (B3recto)

Voor de priester maakte hij een uitzondering. Het is juist van cruciaal belang om bij hem je geheimen op te biechten en daarmee je ziel te reinigen: ‘Ende nyemant en wilt ontdekken u sonden dan den priester.’ (B3recto) Het Middelnederlandse woord ‘ontdecken’ dat Albertanus van Brescia hier gebruikt, vind ik intrigerend. Het betekent letterlijk volgens het *Middelnederlands Woordenboek*: een deksel van iets wegnemen. Het innerlijk van de mens wordt als een vat, misschien zelfs beerput, gezien en je moet dat vat – behalve voor de priester – afgesloten houden: verboden te ‘ontdecken’ dus.

De teneur vandaag de dag is: maak van je hart geen moordkuil. Gooi alles wat in je opkomt eruit. Wij gaan voor volledige transparantie: ‘Ik zeg wat ik denk, ben een open boek, recht-voor-z’n-raap weetjewel.’ De retorica van de openheid. Dat zou Albertanus van Brescia nooit hebben geadviseerd. Iets dommers, iets wat zelfdestructureer is, kun je niet doen. Zo ga je het niet redden in je professionele bestaan. Je zult het mikpunt zijn van spot en je zult worden aangezien voor een zot. Het zal je nooit meer lukken om een goede reputatie op te bouwen. Zijn les: horen, zien en zwijgen – ‘hoert verdraecht siet ende swijcht’. (C8verso) Daarmee sluit hij zijn betoog af.

Anno 2016 lijkt het vijftiende-eeuwse *Die konste om te leren spreken ende swighen alst tijt* is weer een nieuwe relevantie te bezitten. Langzamerhand komen we erachter dat, zoals in het hierboven genoemde *Volkskrant*-artikel staat: ‘het “ik mag toch zeggen wat ik vind” is doorgeschooten.’ *What’s new, pussycat?* Ga te rade bij Albertanus van Brescia. Ontdek de wijsheid en de actualiteit van zijn traktaat over het spreken en zwijgen op de juiste momenten. Geniet van de rijke en rake metaforen. Verbaas je over de onterechte onbekendheid van dit werk en zegt het voort: wees een haan. Geen haantje de voorste, maar juist de haan die bedachtzaam kraait. Niet te vroeg, niet te laat. Ik daag de hedendaagse politicus uit om deze metafoer over te nemen. Dat zijn nog eens oneliners. Wees een haan.

Literatuur

Brescia, A. van, *Die konste om te leren spreken ende swighen alst tijt* is. Als eerste in het Nederlands uitgebracht door Geraert Leeu op 4 oktober 1484 in Antwerpen. Er bestaat geen editie van het werk. Voor dit artikel is het exemplaar uit de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag gebruikt (signatuur 1084 C 25).

Heijmans, T., ‘Verwensmails’. In: *De Volkskrant* 01-02-2016: 18.